

7-mavzu: Aholi migratsiyasi, uning turlari va yo'nalishlari

R E J A:

1. Migratsiya to'g'risida tushuncha.
2. Migratsiya turlari.
3. Migratsiya markazkarining tarixiy tarqqiyoti davomidagi o'zgarishi.
4. Migratsiyaning aholi tarkibiga ta'siri.

Aholining yashash joyini o'zgartirish maqsadida bir joydan ikkinchi joyga ko'chishi (xarakati) aholi migratsiyasidir. Bazan adbiyotlarda aholining qishloqdan shxarga yoki aksincha shaxardan qishloqqa borib ishlab qaytishini mayantiksimon migarassiya deb ataladi. Bu to'g'ri emas albatta. Chunki qishloqdan shxarga yoki shxardan qishloqqa ishga kelib kechqurun uyga qaytishda, migratsiyaqning eng muxim sharti bajarilmaydi- aholi yashash joyi o'zgartirilmaydi. Shuning uchun bu jarayonning aholining mayantiksimon xarakati deb atash muvofiqdir.

Migratsiya ichki (yani bir mamlakatning ichida ayrim rayonlar o'rtasida, qishloqdan shaharga) yoki tashqi (bir mamlakatdan ikkinchi mamlakatga, bir qit'dan ikkinchi qit'aga) bo'lish mumkin. Migratsiya, shuningdek, doimiy hamda vaqtincha (shu jumladan mavsumiy bo'ladi.) Aholi migrassion harakatining sabablari xilma-hil bo'lishi mumkin. Aholini bir joydan ikkinchi joyga ko'chib yurishga majbur qiluvchi sabablardan eng muhimlari ikkita: iqtisodiy sabablar (masalan, ish qidirib yoki moddiy axvolini yaxshilash maqsadida bir rayondan ikkinchi rayonga yoki boshqa mamlakatga ko'chish xamda siyosiy sabablar (siyosiy, milliy yoki diniy etiqodga ko'ra quvg'in ostiga olinishi natijasida, davlatlar o'rtasidagi chegaralarning o'zgarishi yoki xarbiy harakatlar davom etgan rayonlardan boshqa joylarga ko'chib o'tish, davlatlar o'rtasidagi millatlar vakillarini ayirbosh qilish kabilar). Ichki migratsiyalar mamlakatlar aholisining ko'payishi va kamayishiga ta'sir ko'rsatmaydib balki aholining mamlakat xududi bo'ylab shahar qishloq o'rtasida qayta taqsimlanishga olib keladi holos. Tashqi migrasiyalar esa, aksincha bir mamlakat, xatto aholisining ko'payishiga sababchi bo'ladigan muhim omil hisoblanadi. Xalqaro migratsiyasi 6 guruhga ajratiladi:

1. Oilaviy va boshqa sabablarga ko'ra doimiy yashahs maqsadida bir davlatdan boshqa davlatga ketgan emigratlar.
2. Migrant mexnatkashlar.
3. Nolegal immigrantlar.
4. Qochoqlar.
5. Talabalar ilmiy hodimlar, tadqiqotchialr.
6. Turli maqsadda ko'chib yuruvchilar –turistlar, dam oluvchilar, anjuman qatnashchilari.

Migratsiya ko'rsatkichlari:

1. Migratsiyaning mutloq va nisbiy son ma'lumotlari.
2. Migrassion harakatning intensivligi yoki koeffitsienti (xar 1000 kishiga nisbatan migrantlar soni).
3. Migratsiya saldos (qoldig'i).

Aholining bir joydan ikkinchi joyga ko'chib joylashishi juda qadim zamonlardayoq mavjud bo'lgan. Biroq xar bir davrning migratsiyasiga o'ziga xos xususiyatlarga ega va turli xil oqibatlarga olib keladi. Antik davrning oxiri va o'rta asrlarining boshlarida ro'y bergan hamda adabiyotlarda "xalqlarning buyuk ko'chish davri" deb nomlangan migrassion harakatlar Yevropa va Osiyodagi ko'p xalqlarning etnik tarkibiga katta tasir ko'rsatadi. Markaziy va Shimoliy EVROPAGA German xalqlarining joylashuvi, ularning Britaniya opollariga kirib borishi xuddi ana hsu davrga to'g'ri keladi. Shu davrda slavyan xalqlari Sharqiy Yevropa xamda bokon yarimorolini egalladi xamda O'rta Osiyoda turkiy xaqlar paydo bo'ldi. Arablarning istelolari (ayniqsa Yaqin sharq va shimoliy Afrika hududlarida), mug'ullarning yurishlari va boshqalar xam uzoq o'tmishda xalqlarning bir joydan ikkinchi joyga ko'chib ketishga xamda ularning etnik sostaviga ta'sir qilgan muxim voqealardandir. XV-XVI asrlardagi buyuk geografik kashfiyotlar aholi migrasiyasining avj olishiga sabab bo'ldi. Bu davrda yangi dunyo (Amerika)ning kashf qilinishi natijasida yevropadan juda ko'plab odamlar bu yerga ko'chib kela boshladilar, keyinchlik esa, asosan shimoliy Amerikaga ingilizlar, gollandlar fransuzlar va boshqa yevropaliklar ko'chib borib u yerlarni

egalladilar. Shimoliy Amerikaning janubiy qismlari xamda markaziy Amerikaning o'zlashtirilishida Afrikadan qul olib borilgan negrlar katta ro'l o'ynadi.

Aholi migratsiyasi kapitalizmning rivojlanishi bilan ayniqsa, kuchayib boradi . Bu esa kapitalistik ishlab chiqarishning tub mohiyatidan, uning aholi qonunlaridan kelib chiqadigan bevosita natija edi. Yevropada kapitalizmning rivojlanishi natijasida bu yerda nisbiy ortiqcha aholining, ishsizlik va yersiz dexqonlar sonining ko'payishiga sababchi bo'ldi. Monopolistik kapitalizmga boshlangan davrlarda yevropadan Amerikagacha, Avstraliyaga va boshqa qit'larga ko'chib boruvchilar uchun ma'lum imtiyozlar va yetarli miqdorda yerlar bo'lib berilar edi. Bu xol yevropadan boshqa qit'alarga, ayniqsa Amerika, Avstraliya, Yangi Zellandiyaga ko'chib ketishni kuchaytirdi. XVI asr o'rtalaridsan to ikkinchi jaxon urushi boshlangunga qadar Yvropadan boshqa qit'alar 70 milliondan ortiqroq aholi ko'chib ketgan. Boshqa rayonlarga xan Yevropadan, ayniqsa, ko'p aholi ko'chib ketgan. Agar 1870 –yi8llargacha Emigrantlar ko'proq G'arbiy va shimoliy Yevropa mamlakatlari (Buyuk Britaniya, Irlandiya, Germaniya, Skandinaviya mamlakatlari va boshqalar)dan ketgan bo'lsa XIX asrning oxirlaridan boshlab, emigrantlar soni bo'yicha Janubiy va sharqiy Yevropa mamlakatlari (Italiya, Avstriya-Vengriya, rossiya kabilar) birinchi o'ringa chiqib oldi. Buning nasosiy sabablari ana shu mamlakatlar qishloq xo'jaligida kapitalizmning rivojlaninshi va dexqonlarning qishloqlashuvida edi. Bu davrga kelganda transport aloqalarnining rivojanishi xam ko'chib ketishni ancha osonlashtirdi. XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida AQSHda arzon ishchi kuchiga talab oshib bordi. Janubiy va sharqiy yevropa mamlaktlatlari eas ana shunday arzon ishchi kuchi yetkazib beruvchi rayonga aylanib qoldi.

XVIII asr va XIX asrlardagi emigratlar ko'proq Amerika (AQSH, Kanada)ga ko'chib borgan bo'lsalar, XIX asrdan boshlab yana janubiy Amerika mamlakatlari (ayniqsa Argentina, Braziliya)ga ko'plab ko'chib bordilar. Chunki shimoliy mamlakatlarda kapitalizm umumiy krizisning kuchyishi natijasida ishsizlar ko'paya boshladi, yerlarning narxi qimmaqlashib ketdi, keyinchalik AQSH Kanada mamlakatlariga ko'chib kelish to'xtatildi. Bu davrlarda asosan

Inglizlar va Britaniya orollarida yashovchi boshqa millat vakillari Avstrliya yangi Zellandiya, Janubiy Afrikaga ko'plab ko'chib bordilar. Shimoliy Afrika mamlakatlariga Jazoirga – fransuzlar va ispanlar xam ko'plab yevropaliklar ko'chib bordilar. Shunday qilib, XV va XIX asrlardagi eng yirik migratsiya yevropadan boshqa joylarga ko'chib ketish bilan bog'liq qit'aning o'z ichida yoki ayrim mamlaktlarning ichidagi migratsion xarakterli harakatlari uncha katta emas edi. Maslan XIX asrning ikkinchi yarmida ya'ni Rossiyada kapitalistik ishlab chiqarishning rivojlanib borishi va krepostniklik xuquqining bekor qilinishi munosabati bilan mamlakatning Yevropa qismidan Osiyo qismi (Sibir, Qozog'iston, O'rta Osiyo)ga ko'chib o'tish ancha kuchaydi. 1861-1914 yillar davomida rossiyaning g'arbidan 5 millionga yaqin aholi (asosan Ruslar, Ukrainlar, Beloruslar, Tatarlar, Mordvalar) kuchib o'tdi. XIX asr XX asrning boshlarida Xitoydan Janubiy-Sharqiy Osiyo mamlakatlari Malaziya, Tayland, Indoneziya va boshqalar)ga Yaponiyadan Gavayi orollariga, AQSH ga va ayniqsa, Shimoliy-Sharqiy Xitoy (manchjuniya) xamda Koreyaga, Xindistondan, Shrilankaga, Janubiy va Sharqiy Afrika mamlakatlariga, Janubiy Sharqiy Osiyo (Birma, malaziya)ga va boshqa joylarga aholi ko'chib o'tdi. Aholining mamlakatlararo va qit'alararo migratsion xarakterli harakatlari natijasida juda ko'p davlatlarda (aynisa Amerika qismida) etnik tartibi xilma-xillanib ketdi. Xozir AQSH, Kanada , Braziliya, Argentina , Avstraliya, Yangi Zellandiya kabi mamlakatlarda yashayotgan 300 milliondan ortiq aholining oltidan besh qismi yevropaliklar avlodlaridir. Faqat AQSH ning o'zidagina barcha aholining 90 foizi yevropadan yoki ularning avlodlari xisoblanadi. Yevropaning ayrim davlatlaridan ko'chib borgan xalqlar xozir xam aloxida yashahsga harakat qiladilar. Masalan, Aqshning Shimoli-Sharqida asosan buyuk britaniya va Irlandiyadan ko'chib kelganlar edi. Nyuyorkda ko'pchilikni italyanlar va yaxudiylar tashkil etadi. Braziliyaning sharqiy rayonlarida asosan portugaliyadan ko'chib kelganlar, Argentinaning sharqida esa Ispaniyadan kelganlar yashaydi va hokazo.

Birinchi va ikkinchi jahon urushlari juda katta migratsion harakatlarga sabab buldi. Urush davom etib turgan paytdagi migratsion harakatlari vaqtincha

migrasiyadir. Chunki aholining xarbiy harakatlar zonasidan qochib xavf – xavfsizroq rayonlarga ko'chishi urush paytidagi qonuniy bir xoldir. Urush tugagandan so'ng chegaralarning o'zgarishi yangi davlatlarning tuzulishi va boshqalar doimiy migrasion harakatlarga sabab bo'ladi. Ikkinchi jahon urushi boshlanmasdan avval sharqiy va janubiy Sharqiy Yevropa mamlakatlari xududida Yevropa mamlakatlar (asosan Polsha, Chexoslovakiya, Vengriya, Ruminiya, Sobiq Yugoslavakiya) 12 millionga yaqin nemislar yashar edi. Urushning Germaniyaning mag'lubiyati bilan tugashi va yevropada yangi konferensiyaning qaroriga muvofiq nemislarning deyarli xammasi Germaniya, va qisman Avstriya hududiga ko'chib o'tdi. Xozirgi paytda sharqiy yevropa mamlakatlarida (asosan ruminiya va vengriyada 800 mingga yaqin nemislar yashaydi). Urush davrida va undan so'ng Sharqiy yevropa mamlakatlari o'rtasida qaysi millatga mansubligiga qarab aholi ayirboshlash ham bo'ldi. Bu chegaralarni aniqlash va o'zgartirish yoki o'z aholisi milliy tarkibining mumkin qadar bir xil bo'lishini ta'minlash maqsadida ko'rilgan chora edi. Ana shunday aholi ayirboshlash Bolgariya bilan Ruminiya, Polsha va Rossiya, Chexoslovakiya va hokozalar o'rtasida bo'ldi. Ikkinchi jahon urushining siyosiy va harbiy yakunlari bilan bog'liq bo'lgan migratsion harakatlar Osiyoda ham kuzatildi. Bu esa imperialistik Yaponiyatining urushda taslim bo'lishi va u ilgari bosib olgan rayonlardan yaponlarning o'z yurtiga qaytishi bilan bog'liq edi.

1956 yilgacha Yaponiyaga milliondan ortiqroq yaponlar ko'chib keldi (asosan xitoy va Koreya xududidan). Ammo ikkinchi jahon urushidan keyingi Osiyoda eng kata migratsion harakatlar Hindiston va Pokiston davlatlarining tashkil topishi bilan bog'liqdir. Ma'lumki, bu ikkita davlatga ajralish u yerda yashovchi aholining diniy e'tiqodiga qarab amalga oshirildi. Natijada Hindiston ko'chib o'tdi. Ikkinchi jahon urushidan keyin qit'alararo migratsiya yanada kuchaydi. 1946-1961 yillarda yevropadan 6,9 millionga yaqin aholi boshqa qit'alarga ko'chib ketdi. Italiyadan 1,1 million kishi – asosan Argentina, AQSh va Venesuelaga. Buyuk Britaniyadan (950 ming kishi – ko'proq Kanada, Avtraliya va AQSh ga), Ispanidan (500 mingdan ortiqroq kishi Argentina va Venesuelaga) ko'plab kishilar ko'chib ketdi.

Shunday qilib ikkinchi jahon urushidan keyin 60-yillarning boshlarigacha yevropa boshqa mamlakatlarga muxojirlar beruvchi qit'a bo'lib keldi. Faqat keyingi yillardagina yevropada emigratsiya birmuncha susaydi. Ayrim hollarda esa, yevropa boshqa qit'alar bilan migratsion aloqalarda xatto ijobiy migratsion balansga ega bo'la boshladi. Chet davlatlardagi aholining migratsion harakati haqidagi qisqacha obzorni tugatar ekanmiz, migratsiya oqibatlariga qisqacha to'xtalib o'tish zarur. Migratsiya oqibatida Biron davlat aholisi ko'payadi yoki kamayadi, bundan tashqari, aholining yosh, jinsiy tarkibi o'zgaradi. Bu esa bir qancha oqibatlarga olib keladi. Ma'lumki, migratsion harakatlarda ko'pincha yosh va o'rta yosh aholi (eng sifatli mehnat resurslari) ishtirok etadi. Bu esa, emigrantlar ketgan mamlakat mehnat resurslari soning kamayishi, tarkibining yomonlashuviga sabab bo'lsa, immigrantlar qabul qilgan davlat mehnat resurslari tarkibini har tomonlama yaxshilaydi. Migratsion harakatlarda mehnatga yaroqli yoki o'rta yashar kishilar orasida ko'proq erkaklar ishtirok etadi. Shuning uchun ham olimlar emigratsiyaning oqibatini urushlar oqibati bilan tenglashtiradilar. Chunki ko'p emigrantlar yo'qotgan mamlakatlar urushlardagi singari, o'zining yo shva o'rta yoshdagi, asosan erkak mehnat resurslaridan judo bo'ladi. Bu esa shu mamlakatda aholining bundan keyingi takror barpo qilinishi hamda iqtisodiyotga katta salbiy ta'sir ko'rsatadi.

TAYANCH IBORALAR

Aholi migratsiyasi, ichki migratsiya, tashqi migratsiya, mayatniksimon migratsiya, xalqaro migratsiyasi

Nazorat va mulohaza uchun savollar:

1. Aholi migratsiyasi nima?
2. Aholi moyatniksion harakati nima?
3. Ichki migratsiya deganda nimani tushunasiz?
4. Migratsiyaning iqtisodiy sabablari nimalar?
5. Tashqi migratsiya deganda nimani tushunasiz?

6. «Xalqlarning buyuk ko'chish davri» qaerda ro'y bergan?
7. Migratsiyaning siyosiy sababi nimalarda namoyon bo'ladi?

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar

1. Abduraxmanov Q.X., va boshqalar. Demografiya. Darslik. - T.: «Fan va texnologiya», 2014.-368 b.
2. Bo'rieva M.R., Tojjeva Z.N., Zokirov S.S. Aholi geografiyasi va demografiya asoslari. – T.: Tafakkur, 2011. – 159 b.
3. Корылов V.A. География населения. Учебное пособие. – М.: 1999. – 124 с.

Qo'shimcha adabiyotlar

4. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida xavsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. -Toshkent, 1997.
5. O'zbekiston Davlat Statistika Departamentining 2010 yilga qadar chop etilgan respublika aholisining soni tabiiy o'sishi, migratsiyasi va ijtimoiy taraqqiyotiga oid statistik yilnomalar.
6. O'zbekistonda 1987, 1926, 1939, 1959,1970,1979, va 1989 yillarda o'tkazilgan aholi ro'yxati ma'lumotlari.
7. Abdurahnmonov Q.X., Abduramanov X.X. Demografiya. O'quv qollanma. - T.: Noshir nashriyoti. – 2011.
8. Bo'rieva M.R., Tojjeva Z.N. Aholi geografiyasi. Ma'ruzalar matni. – T., 2000.
9. Bo'rieva M.R., Egamova D.N. Dunyo aholisi: Rivojlanish jarayonlari (o'quv qo'llanma). – T.: Fan, 2008. – 156 b.
- 10.Bo'rieva M. R. O'zbekistonda oila demografiyasi. – T.,Universitet, 1997.-157 b.
- 11.Narodonaselenie. Ensiklopedicheskiy slovar. – M., 1994.
12. Ubaydullaeva R.A., Ata-Mirzaev O.B., Umarova N.O. O'zbekiston demografik jarayonlari va aholi bandligi (ilmiy-o'quv qo'llanma). – T., 2006.
13. Simagin Yu.A. Territorialnaya organizatsiya naseleniya. – M.: Izdatelsko-torgovaya korporatsiya “Dashkov i K”, 2004. – 244 s.

14. Soliev A.S., Bo‘rieva M.R va boshqalar. Qishloq joylar demografiyasi. – T., 2005. - 140 b.
15. Tojiev Z.N. O‘zbekiston aholisi: o‘sishi va joylanishi (Monografiya). – T.: «Fan va texnologiya», 2010. – 276 b.
16. Tojiev Z.N. Statistikaning umumiy nazariyasi. – T., 2000.-58 b.
17. Tojiev Z.N. Iqtisodiy va demografik statistika. – T., 2002.-160 b.

Elektron manbalar:

1. <http://www.demoscope.ru>.
2. <http://www.dmo.econ.msu.ru>.
3. <http://www.undp.org/popin/popin.html>.
4. <http://ziyo.net>